

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Growing up together

Berkel, S.R. van

Citation

Berkel, S. R. van. (2015, March 10). *Growing up together*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/32205>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/32205>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

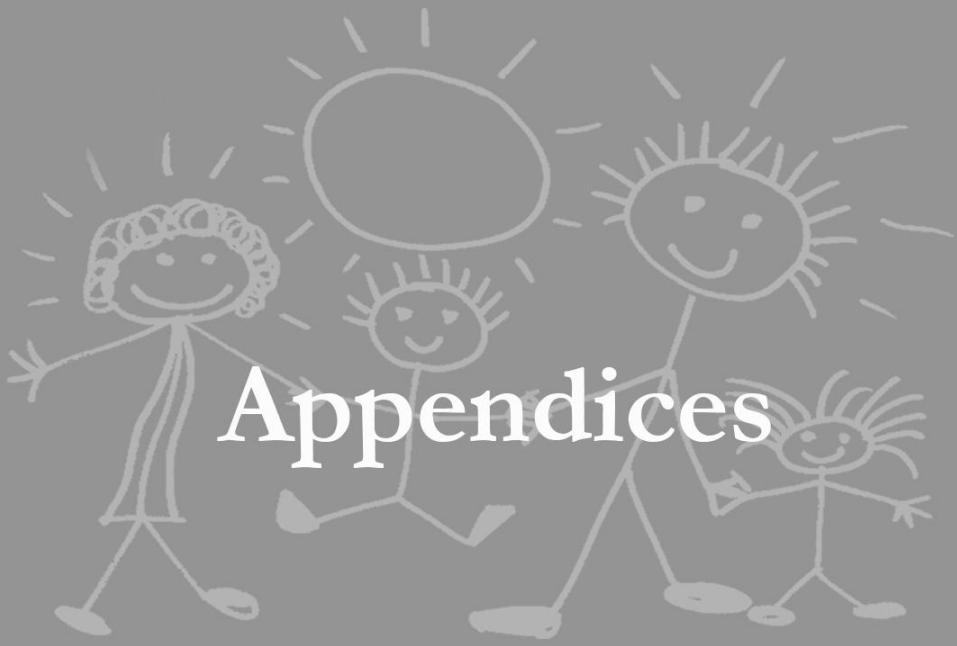

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/32205> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Berkel, Sheila van
Title: Growing up together
Issue Date: 2015-03-10

Appendices

NEDERLANDSE SAMENVATTING (SUMMARY IN DUTCH)

De meeste kinderen groeien op in een gezin met ten minste één broer of zus (Centraal Bureau voor de Statistiek [CBS], 2003; Volling, 2012). Het opgroeien met broers en zussen beïnvloedt de ontwikkeling van kinderen. De relatie tussen broers en zussen ontwikkelt zich in de vroege kindertijd en blijft meestal de rest van het leven bestaan. Broers en zussen hebben veel gemeenschappelijke ervaringen, zowel binnen als buiten het gezin. Daarnaast brengen de meeste broers en zussen in hun kindertijd veel tijd samen door, waardoor ze mogelijk elkaars sociaal-emotionele ontwikkeling beïnvloeden (Cassidy, Fineberg, Brown, & Perkins, 2005; Van Lange, Otten, De Bruin, & Joireman, 1997). Broers en zussen kunnen elkaar zowel direct als indirect beïnvloeden. Direct door bijvoorbeeld imitatie van elkaars gedrag en indirect doordat de aanwezigheid van een broer of zus in het gezin de opvoeding door ouders kan beïnvloeden (Brody, 2004; McHale, Updegraff, & Whiteman, 2012). Daarnaast kunnen kinderen de interactie van ouders met andere kinderen in het gezin observeren en deze vergelijken met de opvoeding die ze zelf ervaren. Wanneer kinderen zich achtergesteld voelen door ouders ten opzichte van een broer of zus kan dit leiden tot onderlinge rivaliteit, verminderde kwaliteit van relaties tussen broers en zussen en problemen in de sociaal-emotionele ontwikkeling (Volling, Kennedy, & Jackey, 2010). Rivaliteit tussen broers en zussen kan echter ook leiden tot meer positief gedrag, als een manier om positieve aandacht van ouders te krijgen (Fearon et al., 2006; Fearon, Bakermans-Kranenburg, & Van IJzendoorn, 2010; Knafo, 2009).

De mate waarin en de manier waarop broers en zussen effect hebben op elkaars sociaal-emotionele ontwikkeling kan afhankelijk zijn van de plaats in de kindertijd en het geslacht van de kinderen. Zo blijkt uit eerder onderzoek dat vooral jongere kinderen profiteren van het imiteren van gedrag van hun oudere broers en zussen (Barr & Hayne, 2003), terwijl oudere kinderen profiteren van het oefenen in het afstemmen van hun gedrag op jongere broers en zussen (Howe, Recchia, Della Porta, & Funamoto, 2012). Daarnaast kan in gezinnen met alleen jongens of alleen meisjes, in vergelijking met gezinnen met zowel jongens als meisjes, imitatie een grotere rol spelen, maar kan ook juist de neiging bestaan om zich te onderscheiden van het andere kind (Whiteman & Buchanan, 2002).

Om de ontwikkeling van ieder kind binnen een gezin met meerdere kinderen te begrijpen is het essentieel te onderzoeken hoe interacties tussen broers en/of zussen gerelateerd zijn aan eigenschappen van alle kinderen en hoe de opvoeding van alle kinderen in het gezin hiermee samenhangt. In dit proefschrift worden de volgende onderzoeksvragen behandeld:

1. In hoeverre zijn ouder, kind en situationele factoren gerelateerd aan de mate waarin kinderen delen met hun jongere broers en zussen?
2. In hoeverre hangt de opvoeding van beide kinderen door vaders en moeders samen met de mate waarin het oudste kind deelt en gehoorzaam is?
3. In hoeverre zijn eigenschappen van het oudste kind gerelateerd aan het ondersteunen van of het grenzen stellen aan het gedrag van hun jongere broers en zussen in een situatie waarin ouders regels opleggen aan beide kinderen?
4. Hoe hangt de plaats in de kinderrij samen met de sociaal-emotionele ontwikkeling van twee kinderen in een gezin en speelt het geslacht van de kinderen hierbij een rol?

Voorspellers van de mate waarin kinderen delen met hun broertjes en zusjes

Een onderdeel van de sociaal-emotionele ontwikkeling is het leren delen met anderen (Knafo & Plomin, 2006). Tijdens de peutertijd ontwikkelen kinderen prosociale vaardigheden en worden ze steeds beter in staat om te delen met andere kinderen (Fabes & Eisenberg, 1998; Hastings, Utendale, & Sullivan, 2007). In onze studie bleken eerstgeboren kinderen inderdaad meer rozijnen te delen met hun jongere broertjes en zusjes naarmate ze ouder werden. Daarnaast deelden kinderen meer wanneer ze voorafgaand aan het delen een gestructureerde taak samen met een van hun ouders hadden gedaan (het opruimen van speelgoed of het samen bekijken van een platenboek), dan wanneer ze met een voor hen onbekende volwassene hadden gespeeld met speelgoed van hun keuze. In overeenstemming met uitkomsten van eerder onderzoek blijkt hieruit dat de mate waarin kinderen delen voor een belangrijk deel gerelateerd is aan situatie specifieke factoren (Van Rompay et al., 2009; Van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, Pannebakker, & Out, 2010), in plaats van door meer structurele factoren zoals opvoeding door ouders en eigenschappen van het kind zelf of van de jongere broer of zus met

wie gedeeld werd. Hoewel hier geen directe relaties werden gevonden tussen opvoeding van de ouders en het delen door het oudste kind, bleek in onze latere studie de interactie tussen de opvoeding van beide kinderen wel gerelateerd te zijn aan het delen van het oudste kind (zie paragraaf ‘Sensitiviteit van ouders ten aanzien van beide kinderen’).

Kinderen van vier jaar deelden meer in de aanwezigheid van hun vader dan in de aanwezigheid van hun moeder. De aanwezigheid van een ouder, ook wanneer deze niet direct ingrijpt in het gedrag van het kind, herinnert kinderen waarschijnlijk aan de verwachtingen van de ouder (Powell, Roberts, & Nettle, 2012). Mogelijk deelden kinderen op vierjarige leeftijd meer in de aanwezigheid van hun vader, omdat vaders door kinderen op deze leeftijd vaak als strenger beschouwd worden dan moeders (Power, McGrath, Hughes, & Manire, 1994). Dit zou er toe kunnen leiden dat kinderen op vierjarige leeftijd, zelfs wanneer er geen verschil is tussen de disciplineerstrategieën die hun twee ouders doorgaans hanteren, gehoorzamer zijn bij hun vader dan bij hun moeder (Power et al., 1994). Misschien deelden vierjarigen in ons onderzoek ook meer in aanwezigheid van hun vader om te voorkomen dat ze door hun vader gestraft zouden worden.

Sensitiviteit van ouders ten aanzien van beide kinderen

Eveneens is de relatie tussen het gedrag van het oudste kind en sensitiviteit van vaders en moeders ten aanzien van beide kinderen in het gezin onderzocht. Sensitiviteit van ouders verwijst naar de mate waarin ouders de signalen van hun kind begrijpen en hier adequaat en prompt op reageren (Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978). Verschillende onderzoeken hebben aangetoond dat sensitiviteit een positieve invloed heeft op de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen (bv. Feldman & Klein, 2003; Kochanska & Aksan, 2006; Rothbaum & Weisz, 1994). Opnieuw was sensitiviteit van ouders ten aanzien van de kinderen niet direct gerelateerd aan de mate waarin kinderen delen met hun jongere broer of zus. Voor gehoorzaamheid werd alleen een direct effect gevonden van sensitiviteit van vader ten aanzien van het oudste kind. Daarnaast werd enkel voor vaders een interactie effect van sensitiviteit ten aanzien van hun beide kinderen op zowel de mate waarin het oudste kind deelt als de gehoorzaamheid van het oudste kind gevonden. Oudste kinderen deelden meer met hun jongere broer of zus en waren gehoorzamer wanneer hun vader sensitief was ten aanzien van het

oudste kind en relatief minder sensitief was ten aanzien van het jongere kind. Het vergelijken van de opvoeding door ouders tussen broers en zussen en mogelijke rivaliteit over positieve aandacht van ouders lijkt dus een rol te spelen in de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen (Feinberg, Neiderhiser, Simmens, Reiss, & Hetherington, 2000; Volling et al., 2010). Er zijn verschillende verklaringen te geven voor de samenhang tussen deze rivaliteit en meer positief gedrag bij de oudste kinderen. Een eerste verklaring kan zijn dat deze kinderen vanuit de angst om hun bevoorrechte positie te verliezen meer sociaal wenselijk gedrag laten zien (Boyle et al., 2004). Daarnaast zou het kunnen dat de oudste kinderen vanuit het besef dat de aandacht van vader niet gelijk verdeeld is (Hamlin, Wynn, Bloom, & Mahajan, 2011) meer met hun broertje of zusje gaan delen om voor het minder sensitieve gedrag van hun vader te compenseren.

Disciplineren en ondersteuning door broers en zussen

Dit is de eerste studie waarin ook het grenzen stellen door oudste kinderen aan hun jongere broer of zus onder de loep werd genomen. In een situatie waarbij ouders grenzen stelden aan het gedrag van beide kinderen, probeerden de meeste kinderen te voorkomen dat hun jongere broer of zus aan het speelgoed zou komen of hun ongehoorzaamheid te corrigeren. Daarnaast probeerden de oudere kinderen hun jongere broer of zus te ondersteunen bij het gehoorzamen door ze af te leiden of door ze te troosten wanneer ze overstuur raakten tijdens de taak. Het disciplineergedrag noch het ondersteunende gedrag van het oudste kind was afhankelijk van het geslacht van het jongere kind. Wel waren kenmerken van het oudste kind zelf gerelateerd aan zijn of haar corrigerende en ondersteunende gedrag. Er werd een interactie effect tussen empathie en het geslacht van het oudste kind gevonden. Bij jongens hing empathie positief samen met het disciplineren van een jongere broer of zus, terwijl bij meisjes geen verband werd gevonden tussen empathie en hun disciplineergedrag. Meisjes die meer empathie lieten zien ondersteunden hun jongere broer of zus juist vaker, terwijl voor jongens geen verband werd gevonden tussen empathie en ondersteuning van broertjes of zusjes. Dit zou erop kunnen wijzen dat, tijdens een situatie waarbij ouders grenzen stellen aan het gedrag van beide kinderen, empathie bij jongens en meisjes zich op een andere manier uit in relatie tot gedrag gericht op een jongere broer of zus.

Plaats in de kinderrij en de sociale ontwikkeling van kinderen

De relatie tussen de plaats in de kinderrij en de sociale ontwikkeling werd onderzocht door eerstgeborenen en hun als tweede geboren broers en zussen op dezelfde leeftijd te vergelijken. De kinderen die als tweede geboren waren deelden op driejarige leeftijd meer met hun broer of zus, waren gehoorzamer aan hun ouders en lieten volgens hun ouders zowel meer empathie als meer externaliserend gedrag zien dan hun eerstgeborenen broertjes en zusjes op dezelfde leeftijd. Alleen voor impulsiviteit werd een interactie met de gender combinatie van de kinderen gevonden. Meisjes die als tweede kind geboren werden, waren op driejarige leeftijd minder impulsief dan hun eerstgeborenen broers op dezelfde leeftijd. Het verschil tussen eerstgeborenen en als tweede geboren kinderen zou verklaard kunnen worden doordat ouders meer ervaring hebben wanneer ze hun tweede kind opvoeden, waardoor ze de sociale ontwikkeling van deze kinderen mogelijk meer stimuleren (Whiteman, McHale, & Crouter, 2003). Daarnaast hebben kinderen die als tweede geboren werden op driejarige leeftijd ervaring met interacties met een oudere broer of zus en ze hebben interacties tussen hun broer of zus en hun ouders kunnen observeren, waardoor ze meer mogelijkheden hebben gehad om sociaal gedrag te imiteren en vaardigheden van hun oudere broers en zussen over te nemen (Azmitia & Hesser, 1993; Barr & Hayne, 2003).

Conclusie

De resultaten die beschreven staan in dit proefschrift laten zien dat de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen gerelateerd is aan verschillende gezinsfactoren. Zowel de opvoeding van andere kinderen in het gezin als interacties tussen broers en zussen beïnvloeden de sociaal-emotionele ontwikkeling van een kind. Interacties tussen broers en zussen zijn gerelateerd aan verschillende gezins- en kind-factoren zoals plaats in de kinderrij en geslacht van beide kinderen. Deze resultaten wijzen erop dat zowel binnen het onderzoek als binnen de hulpverlening meer aandacht zou moeten worden geschonken aan de invloed van broers en zussen op de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen.

DANKWOORD (ACKNOWLEDGEMENTS)

Voordat ik bij het “Boys-project” aan de slag ging, had ik nooit gedacht dat ik een proefschrift zou schrijven en zou promoveren. Toch is het nu echt zover. Dit proefschrift had echter niet tot stand kunnen komen zonder de steun en inzet van anderen, die ik daarvoor hier graag wil bedanken.

Allereerst wil ik alle gezinnen die hebben deelgenomen aan ons onderzoek en alle studenten en assistenten die ons team hebben ondersteund bedanken voor hun onmisbare inzet. Sharon, Mi-lan, Marleen (Z) en Marjolein, bedankt voor jullie geweldige ondersteuning en enthousiasme. Joyce, Liesbeth, Lotte en Marleen (G), bedankt dat ik altijd bij jullie binnen kon lopen en voor alles wat ik van en met jullie heb kunnen leren. Ik wil jullie speciaal bedanken voor de goede samenwerking binnen het hechte team dat we in de afgelopen jaren gevormd hebben. De “boys-aio’s” zijn echt een begrip op de afdeling geworden. Daarnaast wil ik alle (oud-)collega’s met wie ik ervaringen kon delen, die ik om raad kon vragen en bij wie ik indien nodig stoom kon afblazen bedanken.

Mijn familie en vrienden wil ik bedanken voor hun belangstelling, geduld en steun. En uiteraard voor de nodige afleiding buiten het werk en de positieve energie die jullie me hiermee hebben gegeven. Stephan, de band tussen broer en zus is uniek! Bedankt voor je onverwoestbare optimisme, je relativiseringsvermogen en je vertrouwen in je zusje. Omar, bedankt voor je liefde en begrip en voor alles wat je voor me overhebt.

CURRICULUM VITAE

Sheila Renate van Berkel werd geboren op 31 augustus 1986 in 's-Gravenhage. In 2004 behaalde zij haar Gymnasiumdiploma aan het Aloysius College te 's-Gravenhage. In hetzelfde jaar begon zij met de bachelor opleiding Pedagogische Wetenschappen aan de Universiteit Leiden. Na het behalen van het bachelordiploma in 2007 rondde zij in 2009 aan diezelfde universiteit de research master *Developmental Psychopathology in Education and Child Studies* af bij de afdeling Orthopedagogiek. In het laatste jaar van haar masteropleiding liep zij een klinische stage bij het Ambulatorium van de Universiteit Leiden, waar zij haar basisaantekening diagnostiek haalde. Na haar afstuderen heeft Sheila gewerkt als promovenda bij de afdeling Algemene en Gezinspedagogiek van de Universiteit Leiden, waar zij onderzoek deed naar de effecten van opgroeien in een gezin met broertjes en zusjes op de sociaal-emotionele ontwikkeling. De resultaten van haar onderzoek zijn beschreven in dit proefschrift. Naast haar aanstelling als promovenda werkte ze één dag per week als docent bij deze afdeling. Daarnaast is zij getraind in het uitvoeren van de Video-feedback Intervention to promote Positive Parenting and Sensitive Discipline (VIPP-SD). Aan het eind van haar promotietraject was Sheila drie maanden als *visiting scholar* verbonden aan het Center for Human Growth & Development (CHGD) aan de University of Michigan. Momenteel werkt Sheila als postdoc onderzoeker binnen het onderzoekscuster 'Kindermishandeling' bij de afdeling Algemene en Gezinspedagogiek van de Universiteit Leiden.

PUBLICATIES (LIST OF PUBLICATIONS)

- Van Berkel, S. R.**, Groeneveld, M. G., Mesman, J., Endendijk, J. J., Hallers-Haalboom, E. T., Van der Pol, L. D., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2014). Parental sensitivity towards toddlers and infant siblings predicting toddler sharing and compliance. *Journal of Child and Family Studies*, 1-10.
- Van Berkel, S. R.**, Van der Pol, L. D., Groeneveld, M. G., Endendijk, J. J., Hallers-Haalboom, E. T., Mesman, J., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2014). To share or not to share: Parental, sibling, and situational influences on sharing with a younger sibling. *International Journal of Behavioral Development*, 1-7.
- Endendijk, J. J., Groeneveld, M. G., Van der Pol, L. D., **Van Berkel, S. R.**, Hallers-Haalboom, E. T., Mesman, J., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2014). Boys don't play with dolls: Mothers' and fathers' gender talk during picture book reading. *Parenting: Science and Practice*.
- Hallers-Haalboom, E. T., Mesman, J., Groeneveld, M. G., Endendijk, J. J., **Van Berkel, S. R.**, Van der Pol, L. D., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2014). Mothers, fathers, sons, and daughters: Parental sensitivity in families with two children. *Journal of Family Psychology*, 28, 138-147.
- Van der Pol, L. D., Mesman, J., Groeneveld, M. G., Endendijk, J. J., **Van Berkel, S. R.**, Hallers-Haalboom, E. T., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2014). Sibling gender configuration and family processes. *Journal of Family Issues*.
- Endendijk, J. J., Groeneveld, M. G., **Van Berkel, S. R.**, Hallers-Haalboom, E. T., Mesman, J., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2013). Gender stereotypes in the family context: Mothers, fathers, and siblings. *Sex Roles*, 68, 577-590.
- Huijbregts, S. C. J., **Van Berkel, S. R.**, Swaab-Barneveld, H., & Van Goozen, S. H. M. (2011). Neurobiological and behavioral stress reactivity in children prenatally exposed to tobacco. *Psychoneuroendocrinology*, 36, 912-918.

Ingediende manuscripten (manuscripts submitted for publication):

Van Berkel, S. R., Groeneveld, M. G., Van der Pol, L. D., Endendijk, J. J., Hallers-Haalboom, E.T., Mesman, J., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2014). Birth-order effects on social development in early childhood: A within-family study. *Submitted for publication.*

Van Berkel, S. R., Groeneveld, M. G., Van der Pol, L. D., Endendijk, J. J., Hallers-Haalboom, E.T., Mesman, J., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2014). Sibling Discipline and Support. *Submitted for publication.*

Endendijk, J. J., Groeneveld, M. G., Mesman, J., Van der Pol, L. D., **Van Berkel, S. R.**, Hallers-Haalboom, E. T., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2014). Gender differences in child aggression: Relations with gender-differentiated parenting and parents' gender stereotypes. *Submitted for publication.*

Hallers-Haalboom, E. T., Mesman, J., Groeneveld, M. G., **Van Berkel, S. R.**, Endendijk, J. J., Van der Pol, L. D., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2014). Wait until your mother gets home! Mothers' and fathers' discipline strategies. *Submitted for publication.*

Van der Pol, L. D., Groeneveld, M. G., **Van Berkel, S. R.**, Endendijk, J. J., Hallers-Haalboom, E. T., Mesman, J., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2014). Sad girls and angry boys: Fathers' and mothers' emotion talk with their preschoolers. *Submitted for publication.*

